

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ДУБЧАК НАТАЛІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 347.122:342.7 (043.3)

**ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД
ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
АНДРУСИШИН Богдан Іванович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
проректор з навчально-методичної
роботи гуманітарних інститутів,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
ТИХОМИРОВ Олександр Деонисович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри теорії держави та права;

кандидат юридичних наук
СНІГУР Ірина Йосипівна,
Головне науково-експертне управління
Апарату Верховної Ради України,
головний науковий консультант.

Захист відбудеться “10” жовтня 2014 року о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.18 в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий „09” вересня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. В. Плахтій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Утвердження прав і свобод людини та громадянина, всебічне їх забезпечення та захист є основоположною цінністю правової, демократичної, соціальної держави, орієнтиром для всієї системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Надійною юридичною гарантією прав людини є закріплення в Конституції України 1996 р. права кожного на правову допомогу. Це право може бути значною мірою реалізоване через систему безоплатної правової допомоги, яка в Україні ще формується, але вагоме місце в ній займають юридичні клініки.

Для української правової науки концепція прав людини та громадянина і механізму їх захисту стають системоутворюючими, адже різні галузі права ставлять собі за кінцеву мету дослідження тих чи інших аспектів загальної проблеми прав і свобод людини та громадянина, їх забезпечення та захисту. Натомість теорія держави та права підходить до цих питань концептуально.

Юридичні клініки відіграють важливу роль у механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина (поряд з правоохоронними державними органами, адвокатурою тощо). Водночас їх юридична природа в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина є малодослідженою, що передбачає, передусім, необхідність здійснення загальнотеоретичного аналізу, висновки якого дадуть змогу сформулювати основоположні методологічні засади для подальших досліджень в межах галузевих та прикладних юридичних дисциплін.

Окремі аспекти забезпечення права особи на правову допомогу в різних сферах державної діяльності досліджувалися в роботах О. Бандурки, Т. Варфоломєєвої, А. Комзюка, В. Копейчикова, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, О. Тихомирова, Ю. Тодики та ін.

Значна кількість праць (дослідників А. Бірюкової, Т. Варфоломєєвої, Є. Васьковського, І. Гловацького, В. Гончаренка, С. Гончаренка, Ю. Грошевого, А. Дубинського, О. Жуковської, Я. Зейкана, С. Ківалова, В. Маляренка, М. Маркуш, О. Михайленка, А. Молдована, В. Молдована, В. Нора, В. Попелюшка, С. Сафулька, О. Святоцького, М. Сірого, З. Смітієнко, Д. Фіолєвського, С. Фурси, В. Шибіко, О. Яновської та інших) присвячена українській адвокатурі, що є спеціалізованою структурою з надання безоплатної правової допомоги у кримінальних справах, однак право громадян на одержання безоплатної правової допомоги юридичними клініками оминало науковий інтерес дослідників.

Проблематика юридичних клінік зацікавила дослідників переважно з 2000 р. Так в Росії ці питання стали предметом наукового інтересу А. Байкова, А. Васильєва, Д. Гайдукова, С. Дегтярьова, О. Доброхотової, Ф. Дудирєва, Л. Туманової та ін.

У Білорусії проблематику діяльності юридичних клінік по наданню правової допомоги населенню вивчали С. Балашенко, А. Войтик, Т. Наумович, К. Томашевский тощо.

Питаннями діяльності юридичних клінік в Україні займаються такі дослідники як: Б. Андрусин, І. Бородін, О. Ващук, А. Галай, В. Галай, Л. Дубчак, М. Дулеба, Ж. Завальна, В. Єлов, Р. Кацавець, С. Ківалов, М. Лоджук, В. Молдован, С. Молибг,

М. Новіков, Д. Павленко, Ю. Савелова, М. Савчин, І. Снігур, І. Сенчак, О. Соколенко, С. Стеценко, Н. Стьопіна, Н. Сухицька, М. Удод, Ю. Фігель, В. Янишев тощо. Однак, як правило, їхні роботи були присвячені організаційним моментам створення та діяльності юридичних клінік, значенню юридичних клінік як інституцій, що забезпечують практичну складову підготовки майбутніх юристів тощо, а місце юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні не виправдано нівелювалося або ж не отримувало належного наукового, зокрема, загальнотеоретичного, осмислення.

Водночас необхідність загальнотеоретичного дослідження зумовлена нагальною потребою удосконалення законодавства про безоплатну правову допомогу, унормування правового статусу юридичних клінік, їх функціями по забезпеченню надання безоплатної правової допомоги з різних галузей матеріального та процесуального права малозабезпеченим (соціально вразливим) громадянам. Викладеним і зумовлюється актуальність теми даної дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках планових наукових досліджень Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом „Дослідження проблем гуманітарних наук” (правознавство) (протокол № 5 засідання Вченої ради університету від 22 грудня 2006 р.).

Тема дисертаційної роботи затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова 7 квітня 2011 р. (протокол № 8).

Питання, що розглядаються в роботі, мають практичне значення для реалізації положень Закону України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI „Про безоплатну правову допомогу”, Програми правової освіти населення України, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366, Національної програми правової освіти населення, затвердженої Указом Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001, Зasad державної політики України в галузі прав людини, затверджених Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1999 р. № 757-XIV.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є визначення соціального призначення і місця юридичних клінік в системі захисту прав та свобод людини і громадянина через реалізацію малозабезпеченими, соціально вразливими категоріями громадян права на безоплатну первинну та вторинну правову допомогу.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити низку *задач*:

- з'ясувати місце права на безоплатну правову допомогу в системі прав і свобод людини та громадянина;
- розкрити генезу, поняття, ознаки юридичних клінік, дати їх класифікацію;
- визначити з позицій понятійного арсеналу загальної теорії держави і права мету діяльності та встановити місце юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина;
- окреслити основні принципи та форми діяльності юридичних клінік як правозахисних інституцій;

- охарактеризувати основні категорії громадян, які потребують безоплатної правової допомоги і які, як правило, звертаються за такою допомогою до юридичних клінік;
- здійснити інституційний аналіз існуючої мережі юридичних клінік України;
- вивчити зарубіжний досвід функціонування та діяльності юридичних клінік в контексті міжнародних стандартів надання безоплатної правової допомоги;
- визначити основні шляхи удосконалення діяльності юридичних клінік по наданню безоплатної правової допомоги.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у сфері охорони, реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина.

Предметом дослідження є юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини та громадянина.

Методи дослідження. Дисертаційну роботу виконано на основі загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

Методологічну основу дисертації становить діалектичний метод, за допомогою якого проблеми правової природи юридичних клінік в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина проаналізовано у взаємозв'язку і взаємозалежності, цілісності, всебічності та динаміці.

Історичний метод дав змогу дослідити генезу юридичних клінік та юридичної клінічної освіти (підрозділ 1.2). Завдяки спеціально-юридичному методу здійснено аналіз нормативно-правових актів, які регулюють питання безоплатної правової допомоги та діяльності юридичних клінік (підрозділи 1.1 та 1.2).

Характер та обсяг предмета дослідження зумовили також використання формально-логічного методу – для визначення основних понять у даній сфері відносин (підрозділи 1.2, 2.1); системно-функціонального – для аналізу місця та ролі юридичних клінік в системі захисту права та свобод людини і громадянина, принципів їх організації та діяльності, соціального призначення та функцій (підрозділи 1.2, 1.3), порівняльно-правового методу – для порівняльного аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду організації та функціонування юридичних клінік як однієї з інституцій забезпечення права на правову допомогу, зарубіжних стандартів здійснення такої діяльності (підрозділи 2.1, 3.1). Принцип моделювання та прогнозування дав можливість розробити рекомендації щодо оптимізації діяльності юридичних клінік по наданню правової допомоги, передусім малозабезпеченим громадянам (підрозділ 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці теорії держави та права цілісним науковим дослідженням правової природи юридичних клінік як інституту забезпечення права на безоплатну правову допомогу. Дисертантом сформульовано низку понять, концептуальних теоретичних висновків і практичних рекомендацій, які носять характер наукової новизни:

уперше:

- визначено юридичну клініку як структурний підрозділ вищого навчального закладу, що здійснює підготовку фахівців в галузі знань „Право” (рідше громадської організації чи юридичної фірми), який покликаний виконувати правозахисну, правопросвітницьку та навчально-формуючу функції. Правозахисна функція юридичної клініки полягає у наданні безоплатної первинної та вторинної правової

допомоги; правопросвітницька функція полягає у правовій освіті населення, а навчально-формуюча включає в себе створення умов для фахової практики студентів, набуття ними навичок практичної роботи, а також формування у них високої громадянської позиції та соціальної відповідальності тощо;

– віднесено юридичні клініки за специфікою та змістом діяльності до спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу. Водночас висловлюється думка щодо можливості віднесення юридичних клінік до суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні, оскільки вони надають два з трьох видів правових послуг, які належать до вторинної правової допомоги, а саме: здійснення представництва інтересів осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також складення документів процесуального характеру;

– здійснено класифікацію правових послуг, які надаються юридичними клініками при здійсненні захисту прав та інтересів фізичних осіб: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складення документів непроцесуального характеру, складення документів процесуального характеру, процесуальне та непроцесуальне представництво, правоосвітня робота;

удосконалено:

– існуючі класифікації юридичних клінік: за методами роботи з клієнтами юридичні клініки поділяються на ті, які працюють з клієнтами безпосередньо, та ті, які не працюють з клієнтами безпосередньо, а отримують завдання від керівної структури (ВНЗ, громадської організації тощо); за спеціалізацією юридичні клініки поділяються на спеціалізовані та неспеціалізовані; за способом (місцем) організації надання правової допомоги на виїзні та невиїзні (стаціонарні); за видом засновника: створені при вищих навчальних закладах, створені при громадських правозахисних організаціях, юридичних фірмах; за формами надання правової допомоги: юридичні клініки, які надають первинну правову допомогу, юридичні клініки, які надають первинну і частково вторинну правову допомогу; за часом функціонування: юридичні клініки „ad hoc” та постійно діючі юридичні клініки;

– підходи до визначення основних категорій „клієнтів” юридичних клінік, серед яких можна виокремити: пенсіонерів; безробітних; людей, які працюють, але отримують мінімальну чи близьку до мінімальної заробітну плату; студентів; дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; інвалідів; самотніх матерів, батьків; осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, внутрішніх мігрантів (переселенців з Автономної Республіки Крим та Донбасу) тощо.

отримали подальший розвиток:

– наукові погляди щодо історії становлення та розвитку юридичних клінік і юридичної клінічної освіти, яка включає 4 основні періоди (етапи): а) період зародження (XIX – початок XX ст.ст.) – приблизно одночасно у кількох країнах (Німеччині, США, Російській імперії) виникає ідея створення юридичних клінік у зв'язку з проблемами неготовності випускників юридичних факультетів відразу застосувати здобуті в університеті теоретичні знання на практиці; б) період поширення (початок – 70-ті рр. XX ст.) – розширення географії юридичної клінічної освіти; в) період становлення (остання третина XX ст.) – вироблена ідеологія та методика клінічної юридичної освіти; клінічна юридична освіта поширилася в

країни Центральної та Східної Європи, Середньої, Південної і Східної Азії, Латинської Америки, ПАР тощо; г) період зміни ідеології (кінець ХХ ст. до сьогодні) – вирізняється пріоритетом соціальної спрямованості юридичних клінік, яку нерідко називають зміною філософії юридичної освіти;

– механізм удосконалення діяльності юридичних клінік по наданню правової допомоги малозабезпеченим громадянам, який включає нормативно-правову, організаційну, кадрову та аксіологічну складові.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації пропозиції і висновки можуть бути використані: у науково-дослідницьких цілях – для подальшої розробки концепції правової природи юридичних клінік як інституту забезпечення права на безоплатну правову допомогу; у правотворчій роботі – як теоретична основа для розробки і прийняття законів України з питань реалізації права особи на правову допомогу; у правозастосуванні – для удосконалення діяльності юридичних клінік як інституту забезпечення права на безоплатну правову допомогу; у навчальному процесі – при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників з теорії держави і права, конституційного права та інших галузей права, у науково-дослідній роботі студентів, під час проходження студентами практики; у правовиховній та правопросвітницькій роботі (Акт впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження у навчальний процес Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 15.11.2013 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням. Усі сформульовані положення, висновки й пропозиції обґрунтовані і розроблені дисертантом на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання та аналізу відповідних наукових та нормативно-правових джерел.

Апробація результатів дисертації. Окремі положення дисертації, які виносяться на захист, були оприлюднені на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції „Роль права у забезпеченні законності та правопорядку” (м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2010 р.), науково-практичній конференції „Проблеми становлення і розвитку правової системи України” (м. Харків, 27–28 листопада 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Правова система України у світлі сучасних активних реформаційних процесів” (м. Київ, 29–30 грудня 2010 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Актуальні питання сучасних державотворчих та правотворчих процесів” (м. Запоріжжя, 24 лютого 2011 р.), Міжнародній науковій конференції „Сьомі юридичні читання” (м. Київ, 19-20 травня 2011 р.), Перших Українських педагогічних студіях „Освіта і культура як запорука сталого демократичного розвитку суспільства” (м. Київ – м. Луцьк – м. Рівне, 13–15 січня 2012 р.), Науково-практичній конференції „Конституційне право на працю: юридичні гарантії та судовий захист” (м. Київ, 5–6 квітня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції „Восьмі юридичні читання” (м. Київ, 10–11 жовтня 2012 р.), Міжнародній науковій конференції „Дев’яті юридичні читання” (м. Київ, 24–25 травня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи відображено в шести публікаціях у фахових виданнях, двох статтях в інших періодичних виданнях та восьми тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків, списку використаних джерел (містить 219 найменувань). Загальний обсяг роботи – 217 сторінок, з них основного тексту – 193 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертації обґрунтована актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, сформульовані мета і завдання, об'єкт і предмет, методи дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів, інформація про практичне впровадження результатів дослідження, їх апробацію на конференціях і публікації у фахових виданнях.

Перший розділ „Юридичні клініки в системі безоплатної правової допомоги” складається з трьох підрозділів, в яких розглядається сутність, природа походження та розвиток юридичного клініцизму в Україні, місце юридичних клінік в системі безоплатної правової допомоги, їх види, принципи та мета діяльності.

У *підрозділі 1.1 „Місце права на безоплатну правову допомогу в системі прав і свобод людини і громадянина”* визначено, що право на правову допомогу, в тому числі безоплатну, посідає особливе місце в системі прав людини і громадянина, адже його закріплення та стан дотримання у державі є своєрідним мірилом її демократичності.

В Україні проблема безоплатної правової допомоги є особливо актуальною, адже більшість населення нашої держави перебуває за межею бідності. Ситуація жодним чином не вирішується великою кількістю фахівців з базовою чи повною вищою юридичною освітою, зростаючою кількістю юридичних фірм, адвокатських бюро, об'єднань тощо.

Право кожного на правову допомогу за своєю суттю є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини та громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права у суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень будь-яких прав і свобод людини та громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб.

Право на правову допомогу є передумовою існування та складовою права на доступ до суду, гарантованого ст.6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Водночас, Європейський Суд з прав людини право на правову допомогу визнає не лише у межах конкретного судового процесу, але й поза ініційованою судовою процедурою, надаючи йому винятково важливого значення й визнаючи, що право на правову допомогу гарантується будь-якій особі ще до виникнення процесуальних правовідносин.

Відтак, право на правову допомогу – це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права.

Однак, незважаючи на прийняття Закону України „Про безоплатну правову допомогу” можливість реалізації вказаного права малозабезпеченими громадянами до цього часу залишається проблематичною (виняток становить лише кримінальний процес).

Юридичні клініки хоча і не згадуються в Законі України „Про безоплатну правову допомогу”, за специфікою та змістом діяльності відносяться до спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу. Водночас, юридичні клініки можна віднести і до суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні, бо вони надають два з трьох видів правових послуг, які належать до вторинної правової допомоги, а саме: здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також складення документів процесуального характеру.

У зв'язку з цим, запропоновано внесення змін до ст. 9 та ст. 15 Закону України „Про безоплатну правову допомогу” шляхом закріплення правового статусу юридичних клінік як суб'єктів надання первинної та вторинної правової допомоги.

Підрозділ 1.2 „Гене́за, поняття, ознаки та класифікація юридичних клінік” розпочинається з аналізу генезису поняття „юридична клініка”, яке запозичено з англійської мови – від „law clinic”. Використання у цій конструкції слова „клініка” обумовлене тим, що сама ідея клінічної юридичної освіти передбачає низку запозичень освітньо-спрямованого характеру з клініки медичної.

Автор зазначає, що перша хвиля клінічної юридичної освіти Сполучених Штатів Америки розпочалася на початку ХХ ст., після того як наприкінці 90-х рр. в ХІХ ст. став популярним метод „casebook”, який готував до юридичної кар'єри. Метод базувався на аналізі судових рішень та на „сократичному методі” як на способі отримання вмінь в юридичній професії.

Згодом у 1921 р. Фонд Карнегі започаткував навчання юридичних дисциплін, яке отримало загальну назву „Доклад Ріда”, що був названий в честь свого засновника Альфреда Ріда. „Доклад Ріда” визначив три основні необхідні компоненти юридичної освіти: загальна освіта, теоретичні знання права, практичні навички.

Одну з найстаріших юридичних клінік, засновану ще в 1910 р., має Північно-Західна школа права в Чикаго (США). Після 1915 р. Чиказькою Адвокатською Асоціацією було затверджено план становлення юридичної клінічної освіти. Згодом подібну ініціативу підхопила і Адвокатська Асоціація Нью-Йорка. Юридична клінічна освіта поступово ставала невід'ємною складовою підготовки юристів: юридична клініка повинна була бути створена у кожному місті для того, щоб забезпечити доступ до безоплатної правової допомоги населенню та якісної підготовки юристів.

Більшість дослідників на теренах континентальної Європи вважають фундаторами ідеї створення юридичних клінік Георга Фромгольда (Німеччина), Д. Мейера та О. Люблінського (Російська імперія), які бачили в юридичних клініках

не лише місце для набуття студентами-юристами навичок практичної діяльності, але й місце отримання безоплатної правової допомоги соціально вразливими верствами населення.

Визначено, що у літературі поняття „юридична клініка” вживається у таких основних значеннях: як спеціальна навчальна програма, яка складається з методичних рекомендацій щодо їх впровадження в навчальний процес і план роботи з метою подолання розриву між практичною та теоретичною юридичною освітою, допомога суспільству у вигляді безкоштовних юридичних консультацій; як структурно оформлений підрозділ вищого навчального закладу юридичного профілю чи інституту, факультету, який надає правову допомогу переважно соціально незахищеним верствам населення і здійснює навчально-виробничі завдання.

Нерідко юридичні клініки називають клініками Pro bono, що пояснюється спрямованістю їх діяльності на надання допомоги, творення добра найменш забезпеченим верствам населення.

Запропоновано авторське визначення юридичної клініки як структурного підрозділу вищого навчального закладу, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань „Право” (рідше громадської організації або юридичної фірми), який покликаний виконувати правозахисну, правопросвітницьку та навчально-формуючу функції.

Автор вважає, що не слід обмежувати, попри усталене на сьогодні розуміння, юридичну клініку виключно як структурний підрозділ вищого навчального закладу, який готує фахівців за напрямком „Право”. Нині більшість потужних юридичних фірм країни виділяють відповідний час для проектів надання правової допомоги „Pro bono”, а деякі навіть створюють відповідні підрозділи у своїй структурі на постійній основі. Відтак юридичні клініки можуть успішно функціонувати і при юридичних фірмах, і при самоврядних, громадських організаціях юристів (така ініціатива підтримана, наприклад, Всеукраїнською громадською організацією „Асоціація адвокатів України”) тощо.

У підрозділі 1.3 „Принципи та мета діяльності, місце та роль юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина” звертається увага на те, що основними принципами діяльності юридичних клінік є наступні: законність, гуманізм, незалежність, конфіденційність, пріоритет інтересів клієнта, повне інформування клієнта про правила роботи юридичної клініки, компетентність та професіоналізм, неприпустимість представництва клієнтів із суперечливими інтересами, безоплатність, чесність, порядність.

Основними принципами діяльності юридичних клінік як баз для проходження практики та набуття практичних навичок професії студентами-консультантами юридичних клінік, які створені в ВНЗ, є, додатково, практична орієнтованість отриманих знань та орієнтація на формування конкретних вмінь та навичок.

Дослідниця дійшла висновку, що дотримання зазначених принципів є невід’ємною складовою ефективності роботи юридичної клініки, формування її позитивного іміджу, самоусвідомлення та професійного становлення майбутніх юристів, та повинно сприяти гідному, компетентному, ефективному виконанню ними своїх обов’язків, підвищенню престижу юридичної клініки та зростанню

професіоналізму, ефективному соціально-правовому супроводу малозабезпечених категорій населення.

Для малозабезпечених громадян юридичні клініки, донедавна, були єдиним місцем, де можна отримати правову допомогу без „шкоди” для гаманця, а „ціна” цієї допомоги може бути на вагу золота, адже, хоч юридичні клініки і не надають допомоги в кримінальному процесі, та чи інша порада, правова послуга може мати вирішальне значення у житті конкретної людини. Цим місія юриста може бути прирівняна до місії лікаря в суспільстві.

Другий розділ „Діяльність юридичних клінік по захисту прав і свобод людини і громадянина” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *„Загальна характеристика правових послуг, що надаються юридичними клініками”* акцентується увага на тому, що в чинному законодавстві крім поняття „правові послуги” вживається поняття „юридичні послуги”, однак дослідниця надає перевагу першому через використання саме такої термінології в спеціальному законі – Законі України „Про безоплатну правову допомогу”.

Аналіз діяльності юридичних клінік України, статистичних даних їх діяльності, відповідної літератури дозволив дійти висновку, що до основних правових послуг, які надаються юридичними клініками, для здійснення завдань із захисту прав та інтересів осіб, належать: надання правової інформації, консультацій і роз’яснень з правових питань, складання документів непроцесуального характеру (пропозицій, зауважень, заяв, клопотань, скарг), складання документів процесуального характеру (позовних заяв в різних видах судочинства, апеляційних та касаційних скарг, різноманітних заяв та клопотань, що подаються до суду, звернень до Європейського Суду з прав людини), процесуальне (у судах загальної юрисдикції різних ланок) та непроцесуальне (в державних органах (крім судів), органах місцевого самоврядування, перед іншими фізичними та юридичними особами) представництво, правоосвітня робота (через проведення семінарів, круглих столів, лекторіїв, конференцій, видання літератури правового характеру у доступній для сприйняття формі).

По суті, всі види правових послуг, які надаються юридичними клініками, є, з одного боку, відносно самостійними, а з іншого боку, можуть бути невід’ємно пов’язані один з одним у разі прийняття доручення у конкретній справі і ведення її з самого початку.

У підрозділі 2.2 *„Основні категорії громадян, які звертаються за наданням правової допомоги до юридичних клінік”* визначено, що у статутах переважної більшості юридичних клінік України чітко закріплено, що юридична клініка надає безоплатну правову допомогу малозабезпеченим громадянам. При цьому у переважній більшості з них не уточнюється чіткий перелік громадян, яких будуть відносити до категорії малозабезпечених. На наше переконання, тут слід керуватися визначенням межі малозабезпеченості, яке дано в ст. 1 Закону України „Про межу малозабезпеченості” межа малозабезпеченості як величину середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацевдатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством.

Виходячи з цього, основними „клієнтами” юридичних клінік є малозабезпечені громадяни, яких часто називають соціально вразливими, зокрема: пенсіонери;

безробітні; люди, які працюють, але отримують мінімальну чи близьку до мінімальної заробітну плату; студенти; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; інваліди; одинокі матері, батьки; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; інші особи, в яких немає достатньо коштів на оплату гонорару адвокату тощо.

У зв'язку з останніми подіями в державі передбачається, що контингент клієнтів юридичних клінік буде поповнений за рахунок внутрішніх мігрантів (переселенців з території Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей).

Зроблено висновок, що визначені законодавцем в ст. 14 Закону України „Про безоплатну правову допомогу” суб'єкти права на безоплатну вторинну правову допомогу у переважній більшості співпадають з основними категоріями громадян, які звертаються за правовою допомогою до юридичних клінік.

Підрозділ 2.3 „Інституційний аналіз мережі юридичних клінік та їх діяльності в Україні” містить аналіз діяльності кількох юридичних клінік України, а саме: юридичної клініки „Ad Astra” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, правничої клініки Національного університету „Києво-Могилянська академія”, юридичної клініки Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана „Соціальна справедливість”, юридичної клініки Харківського національного університету внутрішніх справ, юридичної клініки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, юридичної клініки Хмельницького університету управління і права, юридичної клініки „PRO BONO” (спільний проект Благодійного Фонду „Правничі ініціативи” і Національного університету „Острозька академія”), юридичної клініки „Довіра” Лабораторії практичного права юридичного факультету Сумського національного аграрного університету, студентського юридично-консультаційного центру „Центральна юридична клініка” (навчально-практичний підрозділ Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом), Львівської обласної громадської організації „Юридична клініка адвоката С. Куспись”.

Сьогодні в Україні немає єдиних аналітичних чи статистичних даних щодо точної кількості та основних сфер діяльності інституцій, які називаються юридичними клініками. Так в аналітичній доповіді про стан організації роботи зі зверненнями громадян у Міністерстві освіти і науки України за 2013 р. зазначено, що станом на 1 листопада 2013 р. створено понад 300 правничих організацій (юридичних клінік) при ВНЗ. Натомість, за даними Асоціації юридичних клінік України, юридичних клінік трохи більше 50, що підтвердив останній з'їзд представників юридичних клінік, який відбувся 19 червня 2014 р. в м. Києві. Проте навіть такі цифри підтверджують, що мережа юридичних клінік України пройшла період ідейного та інституційного утвердження та самоорганізації, окресливши на своєму подальшому шляху розвиток навчально-методичної бази та розширення форм діяльності.

Третій розділ „Міжнародний досвід та напрямки вдосконалення діяльності юридичних клінік” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 „Досвід діяльності юридичних клінік іноземних держав” досліджено особливості створення та діяльності юридичних клінік в США, Канаді, Великобританії, Російській Федерації та Республіці Білорусь.

Так юридичні клініки в США створюються не тільки в вищих навчальних закладах, але й як самостійні незалежні структури та спеціалізуються на наданні правової допомоги за різноманітними програмами, наприклад, програмою недорогої правової допомоги, правової допомоги Pro Bono; програмою з захисту довкілля, імміграційною програмою, програмою „Адвокат для літніх людей та людей з обмеженими можливостями”, програмою допомоги колишнім злочинцям тощо.

Деякі юридичні клініки США спеціалізуються на певних видах правової допомоги визначеному контингенту клієнтів, наприклад, Американсько-індіанська юридична клініка, заснована при Університеті Колорадо в 1982 р., надає фахову правову допомогу малозабезпеченим громадянам, переважно індіанського походження, в галузі індіанського права.

В Канаді робота в юридичній клініці є обов'язковою складовою практичної підготовки майбутніх юристів; діяльність юридичних клінік підтримується урядом країни, керівництвом вищих навчальних закладів. Однією з найбільш відомих та потужних є клініка Далхаузі, заснована в 1979 р. Правова допомога в Далхаузі надається лише тим особам, які за рівнем свого доходу знаходяться за межею бідності, офіційно встановленою Міністерством статистики Канади. Більшість клієнтів клініки отримують соціальну допомогу або страхові виплати з безробіття чи одержують низьку заробітну плату, тому розгляд справ обмежується такими категоріями як: соціальне страхування, оренда житла та субсидії на житло, опіка, встановлення батьківства, аліменти, дотримання громадського порядку, конфліктні справи неповнолітніх правопорушників, охорона психічного здоров'я, взаємовідносини кредиторів та боржників тощо. Не розглядаються юридичною клінікою такі категорії справ як: кримінальні справи повнолітніх, порушення правил дорожнього руху, справи щодо нерухомості, розлучення, коли сторона має достатньо коштів аби найняти адвоката.

У Великобританії розвиток юридичної клінічної освіти відбувався значно повільніше, аніж в Сполучених Штатах Америки чи Канаді. До 1994 р. лише 13% університетів мали юридичні клініки. Привабливішими для Англійської системи вищої юридичної освіти юридичні клініки в 1993 р. зробила керівна структура англійських юристів – Правове суспільство, яка взяла під свій контроль четвертий курс навчання праву – здобуття практичних навичок фаху. Першою, хто впровадив юридичну клініку в навчальний процес, стала Школа права Кардіффа. Позитивним є досвід юридичної клініки Стретклайдської школи права, яку підтримують юридичні фірми MacGregor, LLP, DLA Piper та ін. Основними правовими послугами юридичної клініки Стретклайдської школи права є надання правових порад та консультацій, підготовка письмових звернень, ведення переговорів, представництво в суді. Клініка не займається кредитними спорами, імміграційними питаннями, сімейними суперечками, не надає правову допомогу фахівцям у галузі права та тим, хто взмозі оплатити послуги адвоката.

В Російській Федерації перша юридична клініка була відкрита в 1995 р. в Петрозаводському державному університеті за підтримки одного з університетів

США. Найбільш потужними нині є правова клініка юридичного факультету Санкт-Петербурзького державного університету, студентська консультація юридичного факультету Московського державного університету імені М.В.Ломоносова, юридична клініка Санкт-Петербурзького інституту права імені принца П.Г.Ольденбургського. В плані розвитку клінічної освіти цікавий досвід провінційних ВНЗ Російської Федерації, регіональні традиції втілення інновацій в навчальний процес студентів-юристів, адже саме у віддалених регіонах, в провінції є найбільша потреба і попит на безоплатну правову допомогу.

Юридичні клініки в Російській Федерації на рівні закону віднесені до учасників недержавної системи безоплатної юридичної допомоги; можуть створюватися в статусі юридичної особи (у разі, якщо таке право надано освітній установі вищої професійної освіти її засновником) або в статусі структурного підрозділу освітньої установи; наділені правом здійснювати правове консультування в усній та письмовій формі, складати заяви, скарги, клопотання та інші документи правового характеру; здійснювати правове інформування та правову просвіту населення. Відтак в Російській Федерації юридичні клініки на законодавчому рівні не визнаються суб'єктами надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Правовою основою створення юридичних клінік на юридичних факультетах ВНЗ в Республіці Білорусь став інструктивний лист Міністерства освіти Республіки Білорусь від 7 лютого 2002 р. №11-04/68, яким ректорам ВНЗ, які здійснювали підготовку юристів з присвоєнням кваліфікації „юрист”, було рекомендовано створити організаційно-правову та матеріальну базу з метою відкриття громадської приймальні для надання правової допомоги населенню. Сьогодні в Білорусії діє понад 10 юридичних клінік. Провідною юридичною клінікою є клініка Білоруського державного університету, яка є структурним підрозділом юридичного факультету університету і діє як навчальна лабораторія. Діяльність юридичної клініки охоплює чотири основні напрямки: правове інформування та консультування; відповіді на листи; консультування громадян на сайті „Правовий форум Білорусії” та програми „Street law”.

У підрозділі 3.2 „Основні шляхи вдосконалення діяльності юридичних клінік як правозахисних інститутів” акцентовано увагу на тому, що удосконалення діяльності юридичних клінік можливе лише через реалізацію відповідної системи заходів, які дозволять вплинути на всі елементи правозахисної діяльності юридичної клініки та будуть здійснюватися на трьох рівнях: мегарівні, мезорівні та мікрорівні.

На мегарівні (національному) необхідна підтримка ідеї через державне сприяння, на мезорівні (регіональному) потрібне об'єднання зусиль регіональних клінік для вироблення певної регіональної політики надання правової допомоги, визначення нагальних потреб регіону та сприяння у їх вирішенні доступними юридичним клінікам регіону засобами, на мікрорівні (локальному) юридична клініка повинна поєднувати вдалий менеджмент з загальними векторами діяльності, визначеними на мега- та мезорівнях. По суті ефективність діяльності юридичної клініки на цьому рівні визначає ефективність її діяльності на мезо- та мегарівнях.

Механізм удосконалення діяльності юридичних клінік представлено як складний комплекс, який охоплює такі площини: нормативно-правову; організаційну; кадрову та аксіологічну.

Нормативно-правова площина удосконалення передбачає удосконалення чинного законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів в даній сфері, закріплення на рівні закону поняття та статусу юридичних клінік як суб'єктів надання безоплатної первинної та вторинної правової допомоги. Організаційна складова передбачає чітке планування роботи, постановку довго- і короткотермінових цілей, звітування про їх виконання, пошук шляхів фінансування, організацію співпраці з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, в тому числі міжнародними, іншими юридичними клініками, власний піар юридичної клініки тощо.

Кадрова складова передбачає якісний підбір персоналу, чітку компетенцію, поділ обов'язків між учасниками юридичної клініки; ефективне кваліфіковане кураторство клініки тощо.

Аксіологічна площина передбачає виховання у студентів, які працюють в юридичній клініці, певних моральних ідеалів, професійних та особистих якостей, які дозволять їм гідно нести звання юриста і достойно представляти свій фах не тільки у процесі надання правової допомоги клієнтам юридичної клініки, а й після закінчення навчання; залучення до роботи у юридичній клініці більшого числа консультантів для масового охоплення студентської аудиторії ідеєю правової допомоги „Pro bono”.

Тільки в комплексі, у разі впливу на усі чотири складові механізму, можна досягнути удосконалення діяльності юридичних клінік по наданню правової допомоги малозабезпеченим категоріям громадян.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено конкретне наукове завдання, яке полягало в теоретико-правовому аналізі місця юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина. Виконане дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1. Одним з основних напрямів державної політики України в галузі прав людини є створення належних умов, вироблення механізмів і процедур для повної та безперешкодної реалізації кожною особою своїх прав і законних інтересів, розроблення механізмів реалізації конституційного положення про право людини і громадянина на кваліфіковану правову допомогу, у тому числі безоплатну.

Конституційне право кожного на правову допомогу є гарантією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини та громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість; його закріплення та стан дотримання у державі є своєрідним мірилом її демократичності.

Право на безоплатну правову допомогу – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи незалежно від громадянства отримати в повному обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певних категорій фізичних осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у передбачених законом випадках.

2. Історія становлення та розвитку юридичних клінік і юридичної клінічної освіти включає 4 основні періоди (етапи): а) період зародження (XIX – початок XX

ст.ст.); б) період поширення (початок – 70-ті рр. ХХ ст.); в) період становлення (остання третина ХХ ст.); г) період зміни ідеології (кінець ХХ ст. до сьогодні).

Юридична клініка є структурним підрозділом вищого навчального закладу, що здійснює підготовку фахівців у галузі знань „Право” (рідше громадської організації або юридичної фірми), який покликаний виконувати правозахисну, правопросвітницьку та навчально-формуючу функції. Правозахисна функція юридичної клініки полягає у наданні безоплатної первинної та вторинної правової допомоги; правопросвітницька функція полягає у правовій освіті населення, а навчально-формуюча включає в себе створення умов для фахової практики студентів, набуття ними навичок практичної роботи, а також формування у студентів високої громадянської позиції, соціальної відповідальності, співчуття до ближнього тощо.

3. Юридичні клініки за специфікою та змістом своєї діяльності відносяться до спеціалізованих установ, які надають безоплатну первинну правову допомогу. Водночас, юридичні клініки можна віднести і до суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні, бо вони надають два з трьох видів правових послуг, які належать до вторинної правової допомоги, а саме: здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, а також складення документів процесуального характеру.

За методами роботи з клієнтами юридичні клініки поділяються на ті, які працюють з клієнтами безпосередньо, та ті, які не працюють з клієнтами безпосередньо, а отримують завдання від керівної структури (ВНЗ, громадської організації тощо); за спеціалізацією юридичні клініки поділяються на спеціалізовані та неспеціалізовані; за способом (місцем) організації надання правової допомоги на виїзні та невиїзні (стаціонарні); за видом засновника: створені при вищих навчальних закладах, створені при громадських правозахисних організаціях, створені при адвокатських, юридичних фірмах; за формами надання правової допомоги: юридичні клініки, які надають первинну правову допомогу, юридичні клініки, які надають первинну і частково вторинну правову допомогу; за часом функціонування: юридичні клініки „ad hoc” та постійно діючі юридичні клініки.

Основними ознаками юридичних клінік є такі: вирізняються тріадою мети діяльності: виконують правозахисну, правопросвітницьку та навчально-формуючу функції; робота в юридичній клініці здійснюється студентами самостійно, проте хід роботи та якість кінцевого результату справи суворо контролюється керівництвом клініки; солідарна моральна відповідальність за надану правову допомогу студента та куратора (керівника), відсутність юридичної відповідальності за неякісні правові послуги.

4. Основними принципами діяльності юридичних клінік є: законність, гуманізм, незалежність, конфіденційність, пріоритет інтересів клієнта, повне інформування клієнта про правила роботи юридичної клініки, компетентність та професіоналізм, неприпустимість представництва клієнтів із суперечливими інтересами, безоплатність, чесність, порядність.

Дотримання зазначених вище принципів є невід'ємною складовою ефективності роботи юридичної клініки, формування її позитивного іміджу,

самоусвідомлення та професійного становлення майбутніх юристів, та повинно сприяти гідному, компетентному, ефективному виконанню ними своїх обов'язків, підвищенню престижу юридичної клініки та зростанню професіоналізму, ефективному соціально-правовому супроводу малозабезпечених категорій населення.

5. При здійсненні захисту прав та інтересів фізичних осіб юридичними клініками надаються такі основні правові послуги: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, складання документів непроцесуального характеру, складання документів процесуального характеру, процесуальне та непроцесуальне представництво, правоосвітня робота.

Основними „клієнтами” юридичних клінік є малозабезпечені громадяни, яких часто називають соціально вразливими, зокрема: пенсіонери; безробітні; люди, які працюють, але отримують мінімальну чи близьку до мінімальної заробітну плату; студенти; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; інваліди; одинокі матері, батьки; особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; інші люди, в яких немає достатньо коштів на оплату гонорару адвокату тощо.

У зв'язку з останніми подіями в державі передбачається, що контингент клієнтів юридичних клінік буде поповнений за рахунок внутрішніх мігрантів (переселенців з території Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей).

Визначені законодавцем в ст. 14 Закону „Про безоплатну правову допомогу” суб'єкти права на безоплатну вторинну правову допомогу, по суті, у переважній більшості співпадають з основними категоріями громадян, які звертаються за правовою допомогою до юридичних клінік України. Юридичні клініки надають таким громадянам необхідну правову допомогу і допомагають у захисті їхніх порушених, невизнаних, оспорюваних прав, свобод та інтересів.

6. Основні тенденції розвитку юридичної клінічної освіти в Україні: активізація процесу створення нових юридичних клінік та обмін досвідом між існуючими юридичними клініками; інформування населення про систему та діяльність юридичних клінік через мережу Інтернет, періодичні видання, радіо, телебачення; розвиток напрямку методичного забезпечення роботи юридичних клінік; вихід юридичної клінічної освіти на якісно новий, доктринальний рівень; активізація роботи Асоціації юридичних клінік України, яка забезпечує єдині стандарти та здійснює загальну координацію юридичного клінічного руху в нашій державі.

Юридичні клініки України створюються як при державних, так і при приватних вищих навчальних закладах, а також при правозахисних організаціях та як самостійні громадські організації; юридичними клініками-„піонерами” стали ті, які отримали підтримку, в тому числі матеріальну, з боку міжнародних фондів, міжнародних організацій; юридичні клініки, створені як структурні підрозділи вищих навчальних закладів, показують хороші результати діяльності у разі підтримки їх діяльності керівництвом ВНЗ, сприяння у наданні належного приміщення та матеріально-технічного забезпечення.

Більшість юридичних клінік в Україні є клініками загальної практики, неспеціалізованими; не надають правову допомогу у кримінальному процесі,

переважно надають правову допомогу з цивільного, трудового, сімейного та земельного права; здійснюють прийом у визначені дні тижня і не надають правову допомогу в період канікул.

Юридичні клініки тісно співпрацюють між собою, а також з державними органами та органами місцевого самоврядування, що проявляється, передусім, у проведенні спільних конференцій, круглих столів, лекторіїв, заходів.

7. Вітчизняним юридичним клінікам варто вивчати досвід організації та діяльності юридичних клінік інших держав, які мають значно більшу історію юридичного клініцизму та столітні традиції. Так у США можна запозичити нові форми діяльності юридичної клініки, зокрема проекти щодо боротьби з домашнім насильством. Вважаємо на доречне ввести в навчальні плани ВНЗ, які готують юристів, нову дисципліну „Юридична практика”, яка буде обов’язковою і яку варто організувати по принципу організації діяльності юридичних клінік в Канаді. В Росії варто запозичити проведення „Академій прав людини”, спільних проектів з органами державної влади, у Республіки Білорусь – створення загальнонаціонального вітчизняного ресурсу в мережі Інтернет на зразок сайту „Правовий форум Білорусії” для правового інформування та консультування громадян юридичними клініками в режимі он-лайн.

8. Удосконалення діяльності юридичних клінік можливе лише через реалізацію відповідної системи заходів, які дозволять вплинути на всі елементи правозахисної діяльності юридичної клініки та будуть здійснюватися на трьох рівнях: мегарівні, мезорівні та мікрорівні.

Механізм удосконалення діяльності юридичних клінік як правозахисних інститутів має охопити такі площини: нормативно-правову; організаційну; кадрову та аксіологічну.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Дубчак Н. С. Окремі питання становлення юридичних клінік в Україні / Н. С. Дубчак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – Вип. 12. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 37-42.

2. Дубчак Н. С. Основні принципи діяльності юридичних клінік / Н. С. Дубчак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право: зб. наукових праць. – Вип. 13. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 54-60.

3. Дубчак Н. С. Загальна характеристика основних категорій „клієнтів” юридичних клінік / Н. С. Дубчак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – Вип. 15. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 60-66.

4. Дубчак Н. С. Загальна характеристика правових послуг, що надаються юридичними клініками / Н. С. Дубчак // Держава і право : Збірник наукових праць.

Юридичні і політичні науки. Вип. 56. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 76-83.

5. Дубчак Н. С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік в країнах правової системи англо-американського типу / Н. С. Дубчак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2013. – Вип. 21. – С. 36-38.

6. Дубчак Н. С. Особенности организации и деятельности юридических клиник Украины / Н. С. Дубчак // Международный научно-практический журнал «Закон и жизнь» № 9/3 (261) 2013 г. – Кишинев, 2013. – С. 44-48.

Статті, тези доповідей на конференціях, що додатково відображають результати дослідження

7. Дубчак Н. С. Співпраця юридичних клінік і громадських організацій: потреба сьогодення / Н. С. Дубчак, Л. С. Дубчак // Бюлетень Асоціації адвокатів України. – 2012. – № 2 (3). – С. 6-7.

8. Дубчак Н. С. Класифікація юридичних клінік: загальнотеоретичний аналіз // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 3(25)2012. – С. 198-200.

9. Дубчак Н. С. Досвід організації та діяльності юридичних клінік за кордоном / Н. С. Дубчак // Юридичний журнал. – К. : Юстиніан. – 2012. – № 12. – С. 130-135.

10. Дубчак Н. С. Дуалізм мети діяльності юридичної клініки / Н. С. Дубчак // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Роль права у забезпеченні законності та правопорядку”, м. Запоріжжя, 22–23 листопада 2010 р.: у 2-х ч. – Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація „Істина”, 2010. – Ч.1. – С. 12-13.

11. Дубчак Н. С. До питання про форми роботи юридичних клінік / Н. С. Дубчак // Матеріали науково-практичної конференції „Проблеми становлення і розвитку правової системи України”, м. Харків, 27–28 листопада 2010 р. – Х. : ГО «Асоціація аспірантів-юристів». – 2010. – Т.1. – С. 23-24.

12. Дубчак Н. С. Юридичним клінікам бути чи не бути?! / Н. С. Дубчак // Міжнародна науково-практична конференція „Правова система України у світлі сучасних активних реформаційних процесів”, м. Київ, 29–30 грудня 2010 р. – К. : Центр правових наукових досліджень, 2010. – Т.1. – С. 17-18.

13. Дубчак Н. С. До питання про практичну підготовку студентів, що здобувають юридичний фах, в юридичній клініці при вищому навчальному закладі / Н. С. Дубчак // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Актуальні питання сучасних державотворчих та правотворчих процесів”, м. Запоріжжя, 24 лютого 2011 р.: у 3-х ч. – Запоріжжя : Запорізька міська організація „Істина”, 2011. – Ч.1. – С. 17-18.

14. Дубчак Н. С. До питання про суспільну значимість законодавчого унормування права на безоплатну правову допомогу / Л. С. Дубчак, Н. С. Дубчак // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Сьомі юридичні читання”, м. Київ, 19–20 квітня 2011 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 35-36.

15. Дубчак Н. С. Правоосвітня діяльність юридичних клінік / Н. С. Дубчак // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Восьмі юридичні читання”, м. Київ, 10–11 жовтня 2012 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С.94-96.

16. Дубчак Н. С. Основні напрямки співпраці юридичних клінік в Україні / Н. С. Дубчак // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Дев'яті юридичні читання”, м. Київ, 24–25 травня 2013 року. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С.98-101.

АНОТАЦІЇ

Дубчак Н. С. Юридичні клініки в системі захисту прав і свобод людини та громадянина. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2014.

Дисертацію присвячено комплексному теоретико-правовому дослідженню місця та правової природи юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина. Значну увагу приділено вивченню генези, принципів діяльності, місця та ролі юридичних клінік в системі захисту прав і свобод людини та громадянина.

Особливу увагу приділено з'ясуванню основних категорій осіб, які звертаються за наданням правової допомоги, та правовим послугам, які надаються цим особам в юридичних клініках.

Проаналізовано зарубіжний досвід організації діяльності юридичних клінік по наданню безоплатної правової допомоги малозабезпеченим громадянам.

Внесено пропозиції щодо удосконалення окремих норм чинного законодавства щодо закріплення юридичних клінік в існуючій системі суб'єктів надання безоплатної правової допомоги.

Розроблено механізм удосконалення діяльності юридичних клінік по наданню правової допомоги, який складається з чотирьох складових: нормативно-правової, організаційної, кадрової, аксіологічної.

Ключові слова: правова допомога, право на безоплатну правову допомогу, юридична клініка, правові послуги, захист прав і свобод людини та громадянина, механізм удосконалення діяльності юридичних клінік по наданню безоплатної правової допомоги.

Дубчак Н. С. Юридические клиники в системе защиты прав и свобод человека и гражданина. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2014.

Диссертация посвящена комплексному теоретико-правовому исследованию места и правовой природы юридических клиник в системе защиты прав и свобод человека и гражданина. Значительное внимание уделено изучению генезиса, принципов деятельности, места и роли юридических клиник в системе защиты прав и свобод человека и гражданина.

Юридическая клиника определена как структурное подразделение высшего учебного заведения, в котором осуществляется подготовка специалистов в отрасли знаний „Право” (реже общественной организации или юридической фирмы), которое призвано выполнять правозащитную, правопросветительную и учебно-формирующую функции. Правозащитная функция юридической клиники заключается в предоставлении бесплатной первичной и вторичной правовой помощи; правопросветительная функция заключается в правовом образовании населения, а учебно-формирующая предусматривает создание условий для профессиональной практики студентов, приобретения ими навыков практической работы.

Особое внимание уделено выяснению основных категорий лиц, которые обращаются за предоставлением правовой помощи, и правовым услугам, которые предоставляются этим лицам в юридических клиниках. Ими являются малообеспеченные граждане, в частности: пенсионеры; безработные; люди, которые работают, но получают минимальную или близкую к минимальной заработную плату; студенты; дети-сироты и дети, лишенные родительской заботы; инвалиды; одинокие матери; лица, которые пострадали в результате Чернобыльской катастрофы; другие люди, у которых нет средств на оплату гонорара адвокату и т.п.

Проанализирован зарубежный опыт организации деятельности юридических клиник по предоставлению бесплатной правовой помощи малообеспеченным гражданам США, Канады, Великобритании, Российской Федерации и Республики Беларусь.

Внесены предложения по усовершенствованию отдельных норм действующего законодательства относительно закрепления юридических клиник в существующей системе субъектов предоставления бесплатной правовой помощи.

Разработан механизм усовершенствования деятельности юридических клиник по предоставлению правовой помощи, который состоит из четырех составляющих: нормативно-правовой, организационной, кадровой, аксиологической, который должен реализовываться на трех уровнях: мега-, мезо- и микроуровне.

Ключевые слова: правовая помощь, право на бесплатную правовую помощь, юридическая клиника, правовые услуги, защита прав и свобод человека и гражданина, механизм усовершенствования деятельности юридических клиник по предоставлению бесплатной правовой помощи.

Dubchak N. Law Clinics in the system of defence of rights and freedoms of human and citizen. – Manuscript.

Dissertation for obtaining an academic degree of the candidate of juridical sciences on specialty 12.00.01 – Theory and History of State and Law, History of Political and Legal Studies. – The National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2014.

The thesis is devoted to a complex theoretical and legal research of place and legal nature of legal clinics in the system of defence of rights and freedoms of human and citizen. Considerable attention is spared the study of genesis, principles of activity, place and role of legal clinics in the system of defence of rights and freedoms of man and citizen.

The special attention is spared finding out of basic categories of persons which apply for a grant a legal aid, and legal services which get these persons in legal clinics. Foreign experience of organization of activity of legal clinics is analysed after the giving of free legal aid of scanty means citizens.

Brought in suggestion in relation to the improvement of separate norms of current legislation in relation to fixing of legal clinics in the existent system of subjects of grant a free legal aid. The mechanism of improvement of activity of legal clinics is developed after the giving of legal aid, which consists of four constituents: normatively legal, organizational, skilled, aksiological.

Key words: legal aid, right for free legal help, law clinic, legal services, defence of rights and freedoms of human and citizen, mechanism of improvement of activity of legal clinics of free legal aid.